

Tine Logar

SISTEMI DOLGIH VOKALNIH FONEMOV V SLOVENSKIH NAREČJIH

(Referat za mednarodni slavistični kongres v Sofiji 1963)

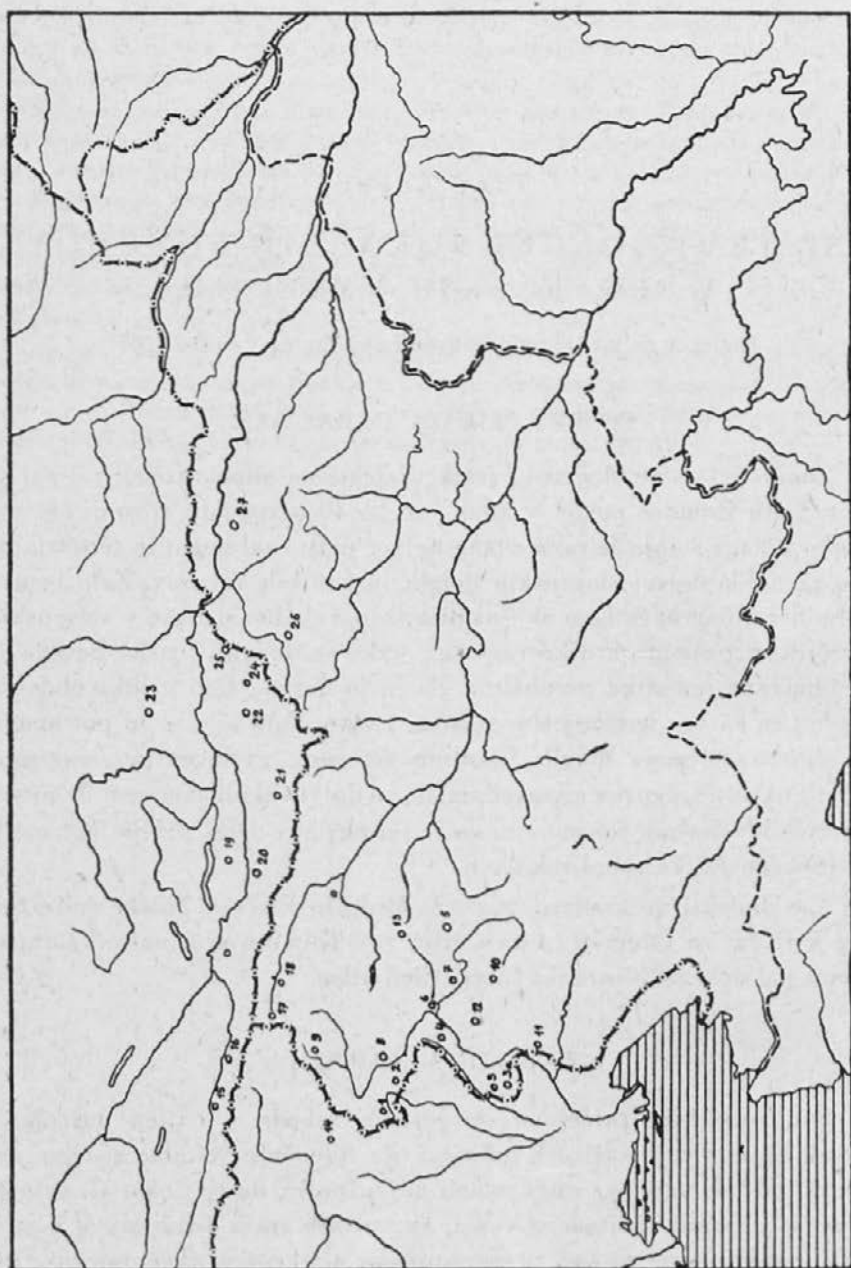
POSKUS PRIKAZA IN RAZLAGE

Znano je, da je slovenski jezik dialektično silno razčlenjen, saj je n. pr. Fran Ramovš naštel v njem več ko 40 narečij in govorov. K nastanku takega stanja je razmeroma največ prispeval bogat in teritorialno zelo raznolik razvoj slovenskih dolgih in kratkih vokalov. Zato gotovo ne bo nezanimivo, če bom skušal prikazati vokalne sisteme v slovenskih narečjih in prav na kratko razložiti, kako je do njih prišlo. Seveda je obravnavana tematika preobširna, da bi jo mogel za to priliko obdelati v celoti in za ves teritorij slovenskega jezika. Zato sem se to pot omejil na obravnavo samo dolgih vokalnih fonemov v slovenskih severozahodnih narečjih, čeprav se zavedam, da so dolgi vokali samo del dejansko govorjenih vokalnih fonemov in da je tudi njihov delež pri dialektizaciji slovenskega jezika samo relativen.

Vse dialektično gradivo razen za Brdo in Blače v Ziljski dolini, za Sele v Rožu, za Obirsko in za Čiginj pri Tolminu sem nabral sam na terenu pri delu za Slovenski lingvistični atlas.

I. ZAHODNA NAREČJA

Svoj opis bom pričel na slovenskem zahodu, s tistimi narečji in govori, ki so v več pogledih arhaični. Za današnje vokalne sisteme nekaterih od teh narečij je nedvomno najvažnejše, da so dolgo ali celo še do sedaj ohranili oksitonezo v psl. akcentskih tipih *ženà*, *nogà*, *màglà*, *hodìl*, zaradi česar so tod neakcentuirani ali kratko akcentuirani tisti vokali, ki so v večini drugih slovenskih narečij že postali sestavni členi sistemov dolgopoudarjenih vokalnih fonemov.

TERSKO IN NADIŠKO NAREČJE

Obe narečji imata še psl. akc. tipe s končnim akcentom: *ženà, nogà, mæglà* in na dolgih vokalih ločita med rastočo in padajočo intonacijo. Kratak akcent je omejen na zadnji ali edini besedni zlog.

Kot predstavnika teh dveh narečij sem si izbral govora *Borjane pri Breginju* (1) in *Lioka pri Kobaridu* (2). Za oba je značilen tale sistem dolgih vokalnih fonemov:

i	u
ie	uo
e	o
a	

Sistem je na zunaj silno podoben sistemu gorenjščine ali knjižnega jezika. Od njega se ločita samo diftonga *ie* — *uo*, namesto katerih ima gorenjščina ozka *e* in *o*. Seveda je ta podobnost samo zunanja. Drugačna je namreč stvar, če primerjamo med seboj frekvenco in distribucijo posameznih vokalnih fonemov v obeh narečjih. Tedaj takoj ugotovimo, da gre za dve stvarno in razvojno različni slovenski narečji. Najvažnejši razloček med njima je vsekakor v tem, da frekvenco in distribucijo dveh parov (*ie* — *uo*, *e* — *o*) tersko-nadiških fonemov pokriva v gorenjščini en sam par fonemov (*e* — *o*), kajti tersko-nadiška *ie* — *uo* sta nastala iz psl. *ê* in *ò*, fonema *e* — *o* pa iz psl. *ě*, *è*, *ę* in *ò*, za katere vse ima gorenjščina v dolgih zlogih *e* in *o* (*liétò, nûòc; šêst, zêje, pêst, kôža: lét, nôc; šêst, zêle, pêst, kôža*). Na drugi strani pa ima gorenjščina fonema *e*, *o* tam, kjer sta v nadiškem in terskem narečju še neakcentuirana (*tetà, noyà: têta, nôga*). Tudi frekvenca in distribucija fonema *u* je v omenjenih narečjih različna, kajti tersko in nadiško narečje imata *u* tudi tam, kjer ima gorenjščina *ou* ali *ò* (*mûst: mōust/mòst*) za nekdanji psl. *ŭ* v dolgih zlogih. Nasprotno pa je frekvenca in distribucija fonema *i* v vseh treh narečjih v glavnem enaka.

BRIŠKO NAREČJE

Tak sistem kot tersko in nadiško ima tudi sosednje *briško narečje*, le da je tu frekvenca in distribucija posameznih fonemov deloma drugačna. Razen tega je briško narečje *odpravilo* tudi *opozicijo med rastočimi in padajočimi dolgimi vokali*. Spremembo frekvenca in distribucije nekaterih fonemov so tu povzročili v glavnem tile novi momenti:

a) briško narečje je refleks za psl. e preko $\ddot{a}$ razširilo v a , ki je tako silno pomnožil fond $a < a$, τ , ν , medtem ko je v nadiškem in terskem narečju na račun $e > e$ narastel fond $e < \ddot{e}$, $\ddot{e}$;

b) del briških govorov (južni!) je $\ddot{o}$ zožil v uo , ki je tako pomnožil fond že obstoječega $uo < \ddot{o}$, medtem ko je v terskem in nadiškem narečju refleks za $\ddot{o}$ sovpadel z refleksom za $\ddot{o}$;

c) južni del briških govorov je odpravil tudi oksitonezo v tipih *ženà*, *nogà* in na novo akcentuirane vokale vključil v že obstoječi fond nekdanjih dolgih e in o za $\ddot{e}$, $\ddot{e}$ in $\ddot{o}$, hkrati pa podaljšal tudi kratko akcentuirane $\ddot{e}(t)$, $\ddot{o}(t)$ v $\ddot{e}t$ in $\ddot{o}t$.

Za primer takega vokalizma navajam govor *Kojskega v Brdih* (3):

i	u
ie	uo
e	o
a	

Drugačen je sistem govora *Kozane v Brdih* (3 a). Kozanski govor je namreč zožil $e < \ddot{e}$, $\ddot{e}$ v e , ki je tako prišel v par z zoženim refleksom za o ($o > \ddot{o}$). Na drugi strani pa je zaokrožil dolgi a v o (razen pred i in za n/m ter pred njim!). Ta o se je ujel z o pod sekundarnim poudarkom (*nôya*) in skupno z njim prešel v par z e , ki je nastal iz e pod sekundarnim poudarkom (*žêna*). Psl. nosnik pa je tudi tu preko $\ddot{a}$ prešel v a . Čeprav je torej govor $a > o$, je njegov sistem vendarle ostal trikotniški in je takle:

i	u
i^o	u^o
e	o
e	o
a	

Proces $ie > i^o$, $uo > u^o$ je govor po mojem izvedel zato, ker sô se zaradi različnih razvojev v njegovem vokalnem sistemu nakopičile kar po tri e -jevske in o -jevske kvalitete (tudi ie/uo sta bila občutena kot taka) in so bile razlike med njimi premajhne. Fonema i^o , u^o pa pravzaprav nista več občutena kot e -jevski in o -jevski vokal, temveč na neki način »*visita*« med $i - e$ in $u - o$.

Pripomniti moram tudi, da je proces $a > o$ na tem področju slovenskih narečij, kolikor vem, popolnoma osamljen in težko razločljiv, če ne gre za lokalno reakcijo na $e > a$. Razen tega je kozanski sistem zaradi vseh teh procesov med vsemi drugimi vsaj za en par fonemov obsežnejši.

Vzhodno od terskega, nadiškega in briškega narečja je prišlo do novega, za nadaljnji razvoj dolgih vokalnih sistemov v tem dialektičnem prostoru silno pomembnega razvojnega procesa, namreč do diftongizacije tersko-nadiških dolgih e, o iz $e, \bar{e}, \bar{e}, o, \bar{o}$. Diftonga, ki sta se iz teh e, o razvila, sta se sicer ločila od že prej nastalih diftongov $ie, uo < \bar{e}, \bar{o}$ po širši kvaliteti drugega diftongičnega dela: ie, uo , vendarle pa sta si bila oba diftongična para med seboj zelo podobna.

Primer takega vokalizma nam je znan iz Čiginja pri Tolminu (4):

i	u
ie	uo
ie	uo
a	

Vokalizem, kakršnega poznamo iz Čiginja, je postal izhodišče nadaljnjih preobrazb. Vzrok zanje je bil novi par fonemov $ie - uo$, ki se je premalo razločeval od starejših diftongov $ie - uo$, da bi se mogel poudariti za dalj časa obdržati. In res je prišlo do različnih nadaljnjih razvojev.

Cerkljansko narečje je odpravilo intonacijske opozicije in skrajšalo dolga i, u v $\bar{i}, \bar{u}$. Zaradi tega je sistem ostal brez dolgih i, u . Da bi to nenormalno stanje, nastalo zaradi fonetičnega krajšanja visokih vokalov, odpravila, je cerkljanščina ozka diftonga $ie - uo$ preko redukcije drugega elementa $i^o - u^o$ monoftongizirala v dolga i, u . Tako je cerkljansko narečje spet prišlo do dolgih i in u , le da tu zastopata psl. $\bar{e}$ in $\bar{o}$ (*brīx, cīsta, rūx, nūč*), ne pa psl. i, y in u . Ko sta ie in uo preko i^o in u^o prešla v i in u , pa je cerkljansko narečje diftonga ie, uo zožilo v ie, uo , ki sta tako zasedla mesti starejših dveh. Tako je nastal sistem, ki ga navajam za Cerknó (5):

i	u
ie	uo
a	

Še bolj kot v cerkljanskem narečju se je vokalni sistem spremenil v govoru *Mosta na Soči (6) in okolice*, ki je prav tako odpravil intonacijske opozicije. Razvoj je tu šel deloma drugačno pot kot v cerkljanskem narečju. Tod sta se diftongična para $ie - uo < \acute{e} - \delta$ in $ie - uo < \acute{e}, \grave{e}, \dot{e}, \ddot{e}, \acute{o}, \grave{o}, \dot{o}, \ddot{o}$ izenačila in zlila v en sam par $ie - uo$. Ker pa je tudi tu prišlo do skrajšanja starih $\bar{i}$ in $\bar{u} < i, y, u$, je tako nastal najkrajši sistem dolgih vokalnih fonemov, ki ga poznamo iz slovenskih narečij:

$$\begin{array}{cc} ie & uo \\ & a \end{array}$$

Temu ob strani pa stoji kot v cerkljanskem narečju bogatejši sistem kratko akcentuiranih vokalov, ki ga navajam samo zaradi primerjave:

$$\begin{array}{cc} \acute{i} & \acute{u} \\ \grave{i} & \grave{u} \\ \dot{i} & \dot{u} \\ \ddot{i} & \ddot{u} \end{array}$$

Nenavadno zanimivo je tisto stanje, kjer se meša cerkljansko narečje z govorom *Mosta na Soči in okolice*. Za primer navajam sistem govora v *Spodnji Trebuši (7)*, ki je na zunaj enak cerkljanskemu:

$$\begin{array}{cc} i & u \\ ie & uo \\ & a \end{array}$$

Vendarle je med njima razlika v distribuciji fonemov $ie - \bar{i}$ in $uo - \bar{u}$, ki tu oba zastopata psl. $\acute{e}$ in δ , le da sta se refleksa $i - ie, u - uo$, leksikalizirala. V nekaterih besedah se govorita za $\acute{e}$ in δ cerkljanski $\bar{i}$ in $\bar{u}$, v drugih pa ie in uo kot na Mostu (*smr̄ika, čišpa, liska, br̄iza, nūs : sn̄ieχ, lieta, sieme, kakūoš*). Zdi se mi, da je uporaba tega ali onega refleksa individualna, morda celo hipotetična. Seveda pa te dvojnosti ni pri tistih ie, uo , ki se enako govore tako v cerkljanskem narečju kot tudi na Mostu, torej pri refleksih za $\acute{e}, \grave{e}, \dot{e}$ in $\delta, \acute{o}, \grave{o}$.

OBSOŠKO NAREČJE

Kot Most na Soči je tudi vsa ostala *zgornja Soška dolina* izenačila diftongična para $ie - uo$ in $ie - uo$, ni pa odpravila intonacijskih opozicij (razen v zadnjih zlogih). Ker pa hkrati ni skrajšala tudi starih

dolgih *i* in *u* < *i*, *y*, *u*, $\bar{i}$, je razumljivo, da je tod sistem vsaj za en, če ne celo za dva para dolgih vokalnih fonemov bogatejši kot v govoru Mosta na Soči. Primer takega sistema najdemo n. pr. v govoru Kobarida (8):

$$\begin{array}{cc} i & u \\ ie & uo \\ a & \end{array}$$

V *Bovcu*, *Trenti* in *Logu pod Mangartom* se je obsoški vokalni sistem obogatil še za en par dolgih vokalnih fonemov na račun tega, da so tod dolgi tudi sekundarno poudarjeni vokali v tipih *ženà*, *nogà*, ki so v Cerklnem, Trebuši in Mostu na Soči še kratki (*žèna*, *nàya*), v Kobaridu in okolici pa tako kot v terskem in nadiškem narečju nepoudarjeni (*ženà*, *nojà*). V prej omenjenih krajih sta se ti na novo poudarjeni sekundarni dolžini v sistemu uvrstili pod *ie* — *uo*, ker sta široki: ϵ — φ (*žèna*, *nójà*). Tako je nastal sistem, ki je sicer na zunaj identičen s terskim in nadiškim, v resnici pa se od njega silno razločuje po frekvenci in distribuciji fonemov *ie* — *uo* in ϵ — φ . Navajam ga za *Log pod Mangartom* (9):

$$\begin{array}{cc} i & u \\ ie & uo \\ \epsilon & \varphi \\ a & \end{array}$$

Nadvse zanimivo je stanje dolgega vokalizma v *Zgornji Trebuši* (10). Ta govor je kot cerkljanščina skrajšal dolga *i* in *u* (zdi se, da tudi onega iz dolgega $\bar{i}$!) in jih prevedel v sistem kratkih vokalnih fonemov, ni pa monoftongiziral *ie*, *uo* < $\hat{e}$, $\hat{u}$ v dolga *i* in *u*. Tako je v Zgornji Trebuši ohranjeno stanje, kakršnega smo videli v Čiginju, le da je brez para visokih fonemov *i* — *u*. Vokalizem je torej tu takle:

$$\begin{array}{cc} i\epsilon & u\varphi \\ i\epsilon & u\varphi \\ a & \end{array}$$

in pomeni *omesno arhaično* razvojno stopnjo med čiginjskim in cerkljanskim sistemom dolgih vokalnih fonemov. Seveda so tudi tu kot v cerkljanskem narečju intonacijske opozicije odpravljene.

Ko obravnavam ta zahodna slovenska narečja, bi se vsekakor rad dotaknil še treh sistemov, ki so v nekaterih pogledih posebej zanimivi, namreč *solkanskega*, *banjškega* in *podbrškega*.

Solkan (11) in bližnja okolica ima na zunaj prav tak sistem kakor sosednje briško ali celo obsoško narečje. Vendarle je ta identičnost samo navidezna, ker so med njimi razločki v frekvenci in distribuciji nekaterih dolgih vokalnih fonemov. Tu bom prav na kratko omenil samo njegovo razmerje do južnega briškega sistema. Medtem ko so se v briškem narečju v fonem *a* združili kar trije alpskoslovenski fonemi (*a*, *ɛ* in *ə* < *ɛ*, *ɔ*), pa je frekvenca solkanskega *a* precej manjša, kajti tod se je *ɛ* razvil v *ə* in tako prešel iz sistema dolgih v sistem kratkih vokalov (*glādan*, *trāsen*, *pāta*). V enak glas se je razvil tudi vsak *a* < *a*, *ɔ*, *ɛ* v dolgih zlogih, če je bil pred njim ali za njim kak nazalni soglasnik (*māčka*, *māslo*, *sāne*, *dā* itd.). Tako se je frekvenca dolgega *a* v solkanskem govoru silno zmanjšala. Sam sistem pa je takle:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>
<i>ɛ</i>	<i>ɔ</i>
<i>a</i>	

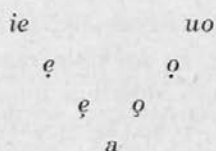
Dodal bi samo še to, da so tudi tod intonacijske opozicije odpravljene.

Tudi govor *Banjščic* (12) nad srednjo Soško dolino ima sistem, ki je na zunaj identičen z briškim ali nadiškim. Če pa si ga ogledamo pobliže, lahko ugotovimo, da so med njimi nekatere bistvene razlike.

Najvažnejši razloček med banjškim in nadiškim sistemom je v tem, da so tod psl. *ɛ*, *ě*, *è* zastopani z dvofonemsko skupino *iɛ* (*ylīɛdan*, *niɛsu*, *liɛt*), medtem ko je v nadiškem narečju na tem mestu *ɛ* (*ylēdan*, *nēsu*), v briškem pa *a* oziroma *ɛ* (*ylādan*, *nēsu*). Druga posebnost pa je v tem, da je končni dolgi *-ɛ* vendarle tudi tod zastopan z *-ā* (pl. *nayā*, *petā*). Banjški govor je očitno vezni člen med nadiškim, briškim in rovtarskim čepovanskim govorom, zraven pa je razvil nekaj svojih originalnih potez (n. pr. preglašanje sekundarno poudarjenih kratkih vokalov pred palatalnimi zlogi). Razvoj *ɛ*, *ě*, *è* > *iɛ* imam za povezavo med nadiškim *ɛ* in rovtarskim *ie*, refleksi *-ɛ̄* > *-ā* pa povezuje ta govor z briškim narečjem ob srednji Soči.

Problem zase je sistem, ki ga poznamo iz *Podbrda* (13) in okolice, kjer so odpravljene kvantitetne in intonacijske opozicije in je takle:

Ta sistem se je izoblikoval v glavnem takole: dolga *i* in *u* sta se kot v cerkljansčini skrajšala in prešla v sistem kratkih vokalov. Fonema *ie* — *uo* zastopata v glavnem iste vokale kot v cerkljanskem narečju (*e*, *ě*, *è* + *ê* pred *r*; *o*, *ò*). Fonemski par *e* — *o* zastopa prvotno predtonični *e* in *o* v tipih *ženà*, *nogà* (*žêna*, *nôga*), podaljšani končni zaprti *e* (*êt*), podaljšani končni *o* (*ôt*) in stari kratko poudarjeni *a* (*t*): *brôt*, *šlô* < *šlâ*. Fonem *a* je iz *a* in *a* < *z*, *v* v dolgih zlogih. Nerešen pa je problem nastanka fonemskega para *e* — *o*, ki zastopata stara *ê* in *ò*. V sosednji cerkljansčini stojita na njunem mestu *i* — *u*, ki sta se razvila iz *ie* — *uo* preko *i^o* — *u^o*, v sosednji gorenjščini pa sta v enakih pozicijah prav taka *e* — *o*, ki sta se tam po vsej verjetnosti razvila iz *eⁱ* — *ou* po monoftongizaciji, kakršno poznamo iz mnogih področij slovenskega jezika. Glede na vse to se mi zdi genetična povezava podbrških *e* — *o* z enakimi fonemi na Gorenjskem verjetna, čeprav druge posebnosti povezujejo ta dialekt s cerkljansčino.

II. REZIJANSKO NAREČJE

Prehajam k opisu in obravnavi sistema poudarjenih vokalnih fonemov v rezijanskem narečju. Le-tu namreč ne moremo več govoriti o sistemu dolgih vokalnih fonemov, ker je *rezijanščina odpravila tako kvantitetne kot tudi intonacijske fonološke opozicije*. Gre torej le za razmerje *poudarjeni* : *nepoudarjeni* vokal.

Rezijanski govori imajo vsi enak sistem poudarjenih vokalnih fonemov, manjši razločki med njimi so le v njihovi frekvenci in distribuciji. Razvoj sam pa je v bistvu povsod isti ali vsaj zelo podoben.

Rezijanski sistem poudarjenih vokalnih fonemov so izoblikovali zlasti naslednji osnovni momenti:

1. rezijanski razvoj *ie*, *uo* < *ê*, *ě*, *ò* preko *i^o*, *u^o* v *i*, *u*, ter *z*, *v* v *e*;
2. kasno podaljšanje skrajšanega psl. akutiranega *ê* in novoakutiranih *è*, *ò*;
3. razmeroma dolga ohranitev psl. *e* in *o*, zaradi česar so današnji njihovi refleksi po kvaliteti vsaj indiferentni, če že ne široki;

4. nastanek posebnih, samo rezijanščini lastnih zasoplih vokalov, ki jih moramo zaradi dodatne, še premalo razjasnjene karakteristike postaviti izven sistema običajnih vokalnih fonemov kot sistem zase;

5. terciarni premik $okô > \acute{o}ko$, ki je povečal frekvenco zasoplih vokalov;

6. odprava kvantitetnih in intonacijskih opozicij;

7. vpliv furlanskih in drugih izposojenk, ki so pripomogle, da se je v rezijanskem vokalnem sistemu utrdil fonemski par $\underset{e}{e} - \underset{o}{o}$, ki sta bila sprva očitno pozicijski varianti.

Sistem rezijanskih poudarjenih vokalnih fonemov je torej takle:

$$\begin{array}{ccccccc}
 & i & & & u & & \\
 & e & & & o & & \\
 & & & & & & \\
 & \underset{e}{e} & & \underset{o}{o} & + & \underset{i}{i} & \underset{u}{u} \\
 & & & & & \underset{e}{e} & \underset{o}{o} \\
 & & & a & & &
 \end{array}$$

Kakor sem že poudaril, je ta sistem lasten vsem rezijanskim govorom, variacije so samo v frekvenci in distribuciji posameznih fonemov, kakršna je pač njihova lokalna provenienca. Od drugih rezijanskih govorov se v tem najbolj loči govor Bele (San Giorgio).

Za primer bom čisto na kratko navedel stanje v govoru *Solbice* (14). Fonema $i - u$ sta iz dolgega $\acute{e}$ in $\acute{o}$. Par $e - o$ zastopa nekdanje nosnike in τ , υ v dolgih zlogih, kjer sta oba dala e . Fonema $\underset{e}{e} - \underset{o}{o}$ sta bila prvotno pozicijski varianti ($\acute{i}t > \acute{e}t$, $ut > \acute{o}t$, $\acute{a}m > \acute{o}m$ itd.), po odpravi kvantitetnih opozicij in s furlanskimi in drugimi izposojenkami pa sta postala fonema. Fonem a predstavlja stari a in a v izposojenkah.

Zasopli vokali so se razvili iz nekdanjih visokih oziroma ozkih vokalov. $\underset{i}{i} - \underset{u}{u}$ sta iz dolgih $i - u$; $\underset{e}{e} - \underset{o}{o}$ iz akutiranega $\acute{e}$ in novoakutiranih $\acute{e} - \acute{o}$.

Vsi zasopli vokali pa so nastajali tudi pod novim terciarnim poudarkom tipa $okô > \acute{o}ko$.

Rezijanski sistem nas preseneča tudi zaradi tega, ker je to na slovenskem zahodu edini monoftongični sistem. Mislim, da se ne bom preveč pregrešil, če izrečem misel, da je pri njegovem nastanku na neki način udeležena tudi sosednja furlanščina, čeprav samostojen razvoj v tej smeri tudi ne bi bil nemogoč, saj imamo za to na slovenskem jezikovnem ozemlju dovolj primerov (nekateri koroški in štajerski govori, gorenjščina itd.).

III. KOROŠKA NAREČJA

Na izoblikovanje sistemov dolgih vokalnih fonemov v slovenskih koroških narečjih in govorih so med drugim vplivali zlasti naslednji momenti:

1. pozna denazalizacija psl. nazalov ali ponekod celo njihova ohranitev do današnjih dni;

2. razvoj psl. *z, s* v dolgih zlogih v glas *e*-jevske kvalitete, ki je v nadaljnjem razvoju delil usodo nosnikov (razen v podjunskega narečju, kjer so nosniki še živi!);

3. kasno podaljšanje akutiranega skrajšanega *ê* in novoakutiranih *è* in *ò*;

4. razvoj dolgega vokaličnega *l̥* v *ou* ali nadalje v *ō*, medtem ko se je tak *ou* v zahodnih narečjih razvil dalje v *ū* (razen v cerkljanščini);

5. dialektično različni stadiji psl. akcentskih tipov *ženà, nogà*, zaradi česar so ti psl. predtonični vokali ponekod še sedaj nepoudarjeni, drugod pa so že prešli med kratke ali celo dolge monoftongične ali diftongične foneme ali zveze fonemov;

6. dialektično različna usoda slovenskega akcentskega tipa *okô*, ki se je ponekod ohranil, drugod pa je akcent prenesel za en zlog proti začetku, pri čemer je *le-ta* že dolg, lahko pa še kratek (*okô : óko : òko*);

7. ohranitev nespremenjene kvalitete dolgih *i, u < i, y, u* in dialektično različen razvoj psl. *a* (*a : â : o*);

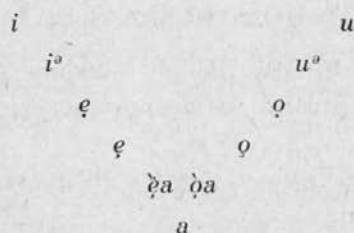
8. vpliv palatalnih in sprednjih konzontanov ter sledečih palatalnih zlogov na postanek določenih vokalnih kvalitet v velikem delu koroških govorov;

9. ohranitev ali pa odprava intonacijskih opozicij na dolgih vokalnih fonemih;

10. vpliv mnogih in zelo starih izposojenk zlasti iz sosednjih nemških narečij, ki so podobno kot furlanske v rezijanščini *po mojem mnenju pripomogle k temu, da so se nekatere pozicijske variante domačih fonemov utrdile v dialektih kot samostojni fonemi.*

ZILJSKO NAREČJE

Za večino govorov ziljskega narečja, ki vsa poznajo intonacijske opozicije, je značilen naslednji sistem dolgih vokalnih fonemov, ki ga navajam za *Brdo pri Šmohorju* (15) na slovenski jezikovni meji:

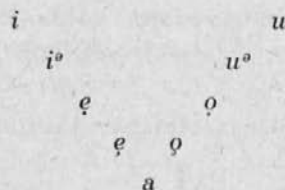

Ta ziljski sistem se je izoblikoval takole: fonemi *i*, *u*, *a* so iz psl. *i*, *y*; *u*; *a* in seveda tudi tujega izvora kot vsi drugi ziljski vokalni fonemi. *i^o* — *u^o* zastopata dolgi *ê*, *ë* in *ð*. Fonemski par *e* — *o* se je razvil iz akuriranega *ê* in *è* ter *ò*, iz *l̥* v dolgih zlogih, ki je prešel v *ou*, razen tega pa tudi iz *e*-jevskih in *o*-jevskih glasov pod terciarnim poudarkom (*okô* > *oko*, *sênô* > *séno*, *kolô* > *kóyo*). Pomnožile so ju seveda tudi mnoge besede tujega izvora.

Par *e* — *o* zastopa psl. nosnike *e* — *o*, v *e* pa se je razvil tudi psl. *z*, *z* v dolgih zlogih.

Fonema *əa* — *əa* pa sta nastala iz sekundarno poudarjenih *e* — *o* v psl. akcentskih tipih *ženà* — *nogà* (*žèana*, *nəaya*) in iz podaljšanih končnih kratko akcentuiranih *èt* in *òt*.

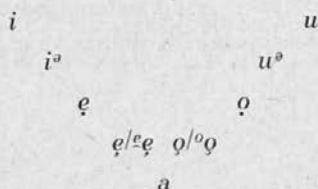
Sistem iz govora *Blač* (16) v Ziljski dolini je za en par fonemov manjši: manjkata mu namreč diftonga *əa* — *əa*. Sistem je torej takle:

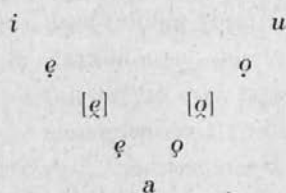
Do te redukcije števila fonemov je prišlo zato, ker sta se v tem govoru refleksa za nosnika zožila in se izenačila z refleksi za *é*, *è* in *ò*. Sekundarno poudarjena *e* — *o* pa sta tako lahko ostala monoftonga, saj sta v govoru bili samo po dve *e*-jevski in *o*-jevski kvaliteti, ki sta se jasno ločili druga od druge. S tem *e* je sovpadel refleks *z*, *z*.

Med ziljske govore spada tudi govor *Rateč na Gorenjskem* (17). Njegov sistem je skoraj enak kot blaški, razlika je samo v tem, da *e* — *o* eventualno alternirata z *eə* — *oə* in zastopata tako nosnika in *z*, *z* kot

tudi sekundarno poudarjena *e* in *o* v psl. akcentskih tipih *ženà*, *nogà*. Rateški sistem je torej takle:

Zanimiv je tudi sistem govora v *Podkorenu* in *Kranjski gori* (18), ki tvori prehod iz ziljščine v gorenjščino in obratno. Značilno zanj je, da je monoftongičen in da ima tako kot gorenjsko narečje že po en sam refleks za *ê*, *ě*, *è* in *ð*, *ò* v dolgih zlogih, namreč *ę* in *o*. Na drugi strani psl. *ъ*, *ѣ* in *ę* zastopa *e*, *o* pa *o*, torej tako kot v ziljščini. Zaradi tega so se v sistemu tega govora po akcentskem premiku *ženà* in *nogà* (*žēnà*, *nōgà*) nagnetle kar po tri *e*-jevske in *o*-jevske kvalitete, ki jih je težko ločiti in se res tudi izgublajo. Ločijo jih samo še domačini. Sistem je torej takle:

Nadvse zanimiva v tem sistemu sta *ę* — *o*, ki med drugim zastopata tudi psl. *ê* in *ě*. Če sprejmemo tezo, da sta psl. stalno dolgi *ê* in *ð* najprej povsod po slovenskem jezikovnem ozemlju prešla bodisi v *eĭ* — *ou*, bodisi *ie* — *uo*, in da je gorenjski jezikovni teritorij nekdanj spadal v tisto področje, kjer je *ê* > *eĭ*, *ð* > *ou*, ki sta se šele kasneje na Gorenjskem monoftongizirala v *ę* — *o*, bi bilo najnaravneje reči, da sta tudi *ę* — *o* v Kranjski gori nastala na ta način. Vendar ta govor po svojih osnovnih karakteristikah (refleksi za nazale in *ъ*, *ѣ*, akcentuacijsko-intonacijski profil besede itd.) še danes spada med koroška narečja. Zato teoretično ni nemogoče, da sta bila prvotno tudi refleksa za stalno dolgi *ê* in *ð* tod *ie* — *uo*, da pa sta jih kasneje ob stiku z gorenjščino izpodrinila refleksa *ę* — *o*, ki sta bila hkrati gorenjska in koroška za akutirani *ê* in *ð*, predvsem pa kot edina zastopnika za *ê* in *ð* mnogo bolj preprosta. Vendar so vse to samo ugibanja.

ROZANSKO NAREČJE

Sistemi dolgih vokalnih fonemov velikega dela govorov rožanskega narečja se na zunaj ne ločijo n. pr. od sistema govora Blač v Ziljski dolini, kajti tudi tod, n. pr. v Kostanjah, Kotmari vasi ali *Hodišah* (19), imajo tak sistem:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>i^o</i>	<i>u^o</i>
<i>ɛ</i>	<i>ɔ</i>
<i>ɛ</i> <i>ɔ</i>	
<i>a</i>	

Če pustimo v nemar foneme *i* — *u*, *i^o* — *u^o* in *a*, ki so skoraj splošno koroški in ne delajo nobenih težav, pa nam v rožanščini izoblikovanje fonemskih parov *ɛ* — *ɔ* in *ɛ* — *ɔ* dela preglavice. Popolnoma gotova je tu ena stvar: nekdanji *ɛ*, *ɛ*, *ɛ* ter *ɔ* v dolgih zlogih so tod kot v ziljščini zastopani s širokima ali vsaj indiferentnima *e* — *o*. Tako, namreč kot *ɛ/ɛ*, reflektira tod pogosto tudi *ě*, vendarle popolne doslednosti glede tega ni.

Z današnjimi reprezentanti nekdanjega akutiranega *ê* in novoakutiranih *è*, *ò* pa so težave v tem, da so enkrat ozki, drugič pa široki (*ɛ* : *ɛ*; *ɔ* : *ɔ*). Razlogi za to dvojnost niso vedno popolnoma jasni, čeprav nekatere od njih lahko slutimo. Gre verjetno za asimilacijsko delovanje sprednjih in palatalnih konzonantov ali pa naslednjih zlogov s palatalnim vokalom, ki so široke zastopnike za akutirani *ê*, *è* in *ò* zožili v *ɛ* ali *ě*. Iz tega lahko sklepamo, da je rožanščina pravzaprav ohranila starejšo stopnjo teh refleksov kot ziljščina, ki jih je na sploh zožila. Na drugi strani pa rožanščina tudi dokazuje, da so bili nosniki v času asimilacijskega delovanja ali še nazalni ali pa širši, saj se jih asimilacijsko delovanje ni dotaknilo, čeprav so danes v koroščini ponekod sovpadli s širokimi refleksi za *è*, *è* in *ò*. Ti momenti se prav lepo skladajo z dejstvom, da je rožanščina tudi v nekaterih drugih pogledih arhaičnejša od ziljščine (n. pr. oksitoneza).

Po vsem tem se mi zdi, da je bil rožanski par *ɛ* — *ɔ* sprva samo pozicijska varianta fonemov *ɛ* — *ɔ*, kasneje pa se je zlasti z izposojenkami iz nemških narečij osamosvojil v neodvisna fonema. Ta ugotovitev velja tudi za *ě*, kolikor ga nekateri govori še poznajo in ga ne nadomeščajo z *ɛ*. K nastanku *ɔ* je seveda pripomogel tudi razvoj *ʃ* v dolgih zlogih, ki se je tod razvil v dvofonemsko skupino *ɔʃ*.

Posebej moram tu obravnavati še tri sisteme dolgih vokalnih fonemov, namreč sistem, ki ga ima zahodni del Rožne doline v pasu *Sveče-Ledenice*, dalje sistem vasi *Sele*, ki ga je opisal *Isačenko* v znani knjigi *Narečje vasi Sele na Rožu*, Ljubljana 1939, in sistem *Žitare vasi* v vzhodnem delu Roža. Za primer prvega sem si izbral govor *Sveč v Rožu* (20), ki je takle:

i	u
ē	ō
ē	ō
a	

Sistem je za en par fonemov ($i^o - u^o$) manjši od skoraj splošno-rožanskega. Preseneča nas zlasti s tem, da je *monoftongičen*, kar je med koroškimi narečji izredna redkost. Na zunaj je enak gorenjskemu ali knjižnemu slovenskemu. Če pa primerjamo frekvenco in distribucijo posameznih fonemov v enem in drugem sistemu, takoj ugotovimo skoraj popolno različnost. Ta sistem, značilen za govor zahodnega dela Rožne doline, se je iz splošnorožanskega razvil na ta način, da je diftonga $i^o - u^o < \acute{e}$ in $\acute{o}$ monoftongiziral v $i - u$. V današnjih $i - u$ se torej skrivajo dolgi $i, y, u, \acute{e}, \acute{o}$ in $\acute{o}$. Frekvenca in porazdelitev drugih vokalnih fonemov ($\acute{e} - \acute{o}, \acute{e} - \acute{o}, a$) je približno ista kot v drugih rožanskih govorih. V zvezi s to monoftongizacijo bi omenil še to, da je $u^o > u$ znan tudi drugim rožanskim govorom, vendar pa le na koncu besede ($-\acute{o} > -\acute{u}^o > -\acute{u}$).

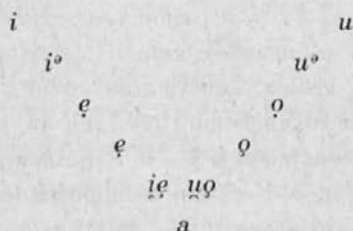
Sistem govora *Sel* (21), ki ga je opisal *Isačenko*, pa je eden najbogatejših na vsem Koroškem. Ker ga je že on podrobno obdelal in pojasnil, ga jaz z deloma spremenjeno transkripcijo ($\acute{e}, \acute{o}, \acute{e}a, \acute{o}a$ namesto *Isačenkovih* $\acute{e}, \acute{o}, \acute{e}a, \acute{o}a$) zaradi popolnosti samo navajam:

i	u	
i^o	u^o	
ē	ē	ō
ē	ō	
ēa oā		
a		

Od drugih rožanskih sistemov je bogatejši predvsem za en par širokih fonemov, ki pa gredo tu na račun tega, da je ta rožanski govor

v nasprotju z večino drugih že odpravil oksitonezo v tipih *ženà*, *nogà* in ima za ta sekundarno poudarjena *e* in *o* fonema $\epsilon - \varnothing$. Fonem $\tilde{e}$ pa je, tako se vsaj zdi, tu bolj pogost kot drugod po Rožu, kjer sem ga jaz večinoma lahko ugotovil samo še pri starejših ljudeh, medtem ko mlajši navadno govore kar ϵ (razen na Kostanjah).

Selskemu na videz zelo podoben je sistem govora *Žitare vasi* (22) in okolice na stiku rožanskega in podjunskega narečja. Vendarle je med njima precejšnja razlika v frekveni in distribuciji nekaterih fonemov. Kot selski je tudi govor *Žitare vasi* že izvedel akcentska remika v tipih *ženà*, *nogà* in *okô* > *òko*, le da ima v nasprotju s selskim slednji tudi v prvem primeru še kračine (*žěna*, *hõra*). Zato sekundarno poudarjeni vokali tod niso obogatili sistema dolgih vokalnih fonemov, akcentski premik *okô* > *òko* pa je frekvenco mnogih prej dolgih fonemov celo zmanjšal. Sistem je takle:

Fonema *ie* — *uo* (če nista dvofonemska diftonga) očitno zastopata akutirani $\tilde{e}$, $\tilde{e}$, $\tilde{o}$ v nevtralnih, nevplivanih legih, medtem ko sta $\epsilon - \varnothing$ tudi tu prvotno pozicijski varianti istih psl. glasov, ki sta se pozneje z izposojenkami osamosvojila. Par $\epsilon - \varnothing$ je nastal iz ϵ , $\tilde{e}$, $\tilde{o}$ in $\varnothing$ v dolgih zlogih in nikoli ne alternira z $\epsilon - \varnothing$. Poudaril bi samo še to, da je žitrajški govor tudi v obravnavanju dolgega *a* zvezni člen med rožanščino in podjunščino, kajti tod se *a*, ki mu sledi nazalni konzontant, zaokroži v $\varnothing$ (*dám* > *dóm*; *dáš*; *dáte*...). Zaokroženje *a* > $\varnothing$ pa je v podjunskem narečju razen v nekaterih pozicijah že regularen pojav.

PODJUNSKO NAREČJE

Podjunsko narečje je med koroškimi in v nekem pogledu sploh med slovenskimi narečji posebno zlasti zaradi naslednjih nadvse važnih momentov:

1. ohranilo je nazale, kot $\tilde{a} < \epsilon$ in $\tilde{o} < \varnothing$;
2. zaokrožilo je dolgi *a* v $\varnothing$;

3. $e < \bar{e}, \bar{e}$ v dolgih zlogih je razširilo v a .

Vsi ti trije važni pojavi so bistveno vplivali na današnjo podobo sistema dolgih vokalnih fonemov, ki je tu četverkotna.

Najprej navajam sistem govora Djekš (25), ki je takle:

i	u	
i^o	u^o	
e	o	+ $\bar{a} \bar{o}$
ea	oa	
a	$\bar{a}(o)$	

Fonema ea in oa , od katerih namesto prvega govore tudi $\bar{a}$ (e), sta nevpivana zastopnika akut. $\acute{e}$, $\acute{e}$ in $\acute{o}$. Vokala $e - o$ sta tudi tu skraja pozicijski varianti zgornjih glasov, pa se kasneje osamosvojita, zlasti še ker je tudi $\bar{l}$ v dolgih zlogih dal $o + u$. Fonem a tu zastopa stara $\bar{e}, \bar{e}$ v dolgih zlogih in redke a , ki niso prešli v $\bar{a}/o$. Fonema $\bar{a} - \bar{o}$ zastopata psl. nazale v slovenskih dolgih zlogih ($p\bar{a}ta$, $u\bar{a}zat$, $q\bar{o}t$, $z\bar{o}f$).

Občutek imam, da tudi ta četverkotni sistem teži nazaj v trikotniško obliko, saj se poleg fonema ea vedno bolj uveljavlja varianta e , ki tako prehaja v par z $\bar{a}/o$, medtem ko a ostaja brez para. Fonem oa je pa že tako omejen samo na majhno število besed.

Sekundarno poudarjena e in o v tipih $žen\bar{a}$, $nog\bar{a}$ sta v govoru Djekš zunaj sistema dolgih vokalov, ker sta še kratka ($ž\bar{a}na$, $o\bar{s}a$, $n\bar{o}ha$).

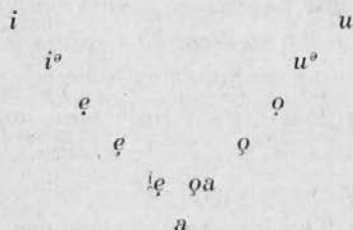
Sistem, v kakršnega, se zdi, teži govor Djekš, pa že ima govor *Globasnice v Podjuni* (24). Osnovna razlika med tem in onim sistemom je v tem, da sta tu med dolge vokalne foneme prešla tudi sekundarno poudarjena e in o v tipih $ži\bar{a}na$, $ny\bar{a}ga$ za nekdanje $žen\bar{a}$, $nog\bar{a}$ ter kratko poud. $\acute{e}t/\acute{o}t$ ($gr\bar{o}b > gr\bar{u}\bar{a}p$: $q\bar{m}\bar{a}f$, $str\bar{u}\bar{a}p$, $n\bar{u}\bar{a}š$, $q\bar{m}\bar{a}j$, $\chi r\bar{i}\bar{a}n$). Najvažnejše pa je to, da sta se v en sam širok fonem zlila $o < a$ in $o < \acute{o}$. Tako je nastal takle trikotniški sistem s pridruženimi, izven oralnega sistema stoječimi nazalnimi vokali:

i	u	
i^o	u^o	
e	o	+ $\bar{a} - \bar{o}$
e	o	
a		

Kratkega pojasnila so potrebni fonemi $e - o$, $e - o$ in a . Fonema $e - o$ sta tudi tu nevplivana zastopnika, $e - o$ pa sprva samo pozicijski varianti nekdanjih akutiranih $\hat{e}$, $\hat{e}$, $\hat{o}$, ki sta se z izposojenkami in z nastankom skupine $ou < I$ v dolgih zlogih osamosvojila v samostojna fonema. Razen tega je e nastal tudi iz ε , ε v dolgih zlogih za labiali (pozic. varianta!), o pa po zaokroženju $a > o$ (razen v določenih pozicijah). Fonem a je zastopnik nekđ. ε , ε v dolgih zlogih (*dân, mâša*), razen tega pa je nastal tudi iz sek. poud. e in o , ki sta tod prešla v dvofonemsko skupino $i + a$, $u + a$ (*žiána, nuága*).

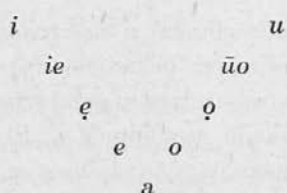
Fonema $\tilde{a} - \tilde{o}$ sta običajna podjunska zastopnika za psl. nazale.

Vzhodni podjunski govori so nazale že prevedli med čiste oralne vokale: $\tilde{a} \rightarrow a$, $\tilde{o} \rightarrow o$. Sistem je ostal trikotniški, brez nosnikov in z malo drugačno porazdelitvijo nekaterih fonemov. Medtem ko je odpravil nosnike, pa je pridobil nov par fonemov za sek. poud. e in o , ki jih tu očitno ni mogoče razstaviti kot v Globasnici (*ie, oa*). Razen tega so tod odpravljene tudi intonacijske opozicije, ki jih drugi podjunski govori poznajo. Za primer-navajam sistem za *Bevšak pri Pliberku* (25):

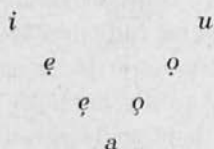
OBIRSKO NAREČJE

Če se smem zanesti na Ramovšev kratki opis v *Hist. gram.* VII, str. 18—19, lahko trdim, da je obirsko narečje, ki ga sam najmanj poznam, eno tistih koroških narečij, ki se je od prvotne koroške oblike razmeroma najbolj oddaljilo. To velja samo še za mežiško narečje. Značilno za obirsko narečje je, da se poleg dvojnih refleksov za $\hat{e}$, e in o uveljavljajo tudi že enojni in da je zožilo reflekse za nazale in ε , ε v dolgih zlogih v *ie, uo* ter ohranilo čisti a . Prav tako je odpravilo oksitonezo v tipih *ženà, nogà* in *okô*. Takó je nastal tale obirski sistem dolgih vokalnih fonemov, ki ga povzemam po Ramovšu:

MEŽIŠKO NAREČJE

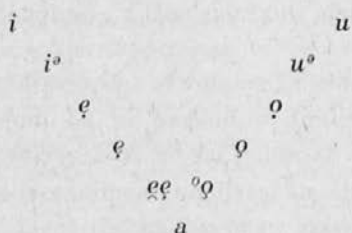
Mežiško narečje je šlo še dalj, saj so se tu že popolnoma uveljavili enojni refleksi za *ê*, *e* in *o*. Kot obirsko je tudi to ohranilo čisti *a*, odpravilo končni akcent v tipih *ženà*, *nogà* in *okô*, razen tega pa tudi intonacijske opozicije, ki v obirščini še žive. Kot v obirščini sta tudi tu sekundarno poudarjena *e* in *o* monoftongična dolga in široka ali indiferentna fonema (*žêna*, *nôga*). Tako je nastal sistem, ki je klasičen slovenski in se od knjižne tudi po frekvenci in distribuciji razmeroma malo razločuje (največ pač zaradi akcentskega premika *okô* > *òko* in refleksa *ɛ* za stara *z*, *z!*). Navajam ga za *Črno na Koroškem* (26):

Razlog za nastanek tega tako poenostavljenega sistema je verjetno v sedanjem in preteklem mešanju prebivalstva na tem teritoriju.

REMSNIŠKO NAREČJE

Drugačno, bolj prvotno koroško pa je stanje v remšniškem narečju, ki se govori v Dravski dolini vzhodno od Dravograda in po hribovju na obeh straneh tja do Ribnice na Pohorju in Kapele na Kozjaku. Za primer navajam sistem, kakor ga poznam iz *Primoža na Pohorju* (27), v bistvu tak je tudi na drugi strani Drave, na Remšniku in Kozjaku:

Tudi za to narečje je značilen $a > \varphi$, zaradi česar je a kot fonem izginil in so ostale samo njegove pozicijske variante. Vendar je narečje reagiralo tako, da je iz sekundarno poudarjenega o (*nogà*) verjetno preko diftongizacije ustvarilo nov fonem a , ki se je razen tega razvil tudi iz dolgega vokaličnega $r > ar$. Fonem e zastopa del nekdanjih akutiranih $\hat{e}$ in $\hat{e}$ ter mnoge e v izposojenkah. Fonem φ se je razvil iz φ , deloma iz $\hat{o}$ in v skupini $ou < l$ v dolgih zlogih. Fonem e zastopa e , $\bar{e}$, $\hat{e}$ in sekundarno poudarjeni e (*žèna*). Fonem φ pa je nastal iz dolgega a . Posebnost sta diftonga $e\varphi$ in $o\varphi$, ki zastopata nevpilivane $\hat{e}$, $\hat{e}$ in $\hat{o}$.

S tem sem podal pregled osnovnih sistemov dolgih vokalnih fonemov v slovenskih zahodnih in koroških narečjih. Za konec bi rad povzel iz tega nekaj zaključkov.

1. Skoraj vsi sistemi dolgih vokalnih fonemov v tem slovenskem dialektičnem pasu (zahodna in koroška narečja) imajo trikotniško obliko.

2. Tudi tam, kjer se je dolgi a zaokrožil v $\hat{a}$ ali φ in je zaradi tega prišlo do nastanka četverkotnega sistema, le-ta spet teži nazaj v trikotniško obliko, ki jo večinoma tudi doseže s tem, da ustvari nov a in izvede nekatere druge pregrupacije in spremembe. Tako se zdi, da je vsaj v slovenskih severozahodnih narečjih trikotniški vokalni sistem občuten kot normalen. Kjer koli pride zaradi tega ali onega razvoja do nastanka četverkotniškega sistema, se le-ta ponaša kot nestabilen.

3. Zelo redki so v tem dialektičnem prostoru čisti monoftongični vokalni sistemi; navadno sestojijo iz monoftongov in diftongov. Čisti monoftongični sistemi so očitno sekundarni in mlajši.

4. Sistemi s po eno samo e -jevsko in o -jevsko vokalno kvaliteto so razmeroma redki in mlajši. Pogostejši so sistemi s po dvema kvaliteta; če pa so nastale po tri e -jevske in o -jevske kvalitete, navadno ena kvaliteta nastopa kot diftong. Razlog za to je v težnji po večji diferenciaciji e -jevskih in o -jevskih kvalitet, ki se sicer druga od druge premalo ločijo. Kjer pa so vse tri kvalitete monoftongične ($e - \bar{e} - \hat{e}$; $\varphi - \bar{\varphi} - \hat{\varphi}$), se med seboj premalo razlikujejo in sistem teži k eliminaciji ene od njih (Kranjska gora).

5. K ustalitvi nekaterih fonemov in fonemskih parov, oziroma k spremembi pozicijskih variant v foneme so po mojem mnenju odločilno prispevale izposojenke iz nemščine in furlanščine.

6. Nedvomno je, da na različne fonetične spremembe v vokalizmu govori reagirajo sistemsko, se pravi, zaradi fonetičnih sprememb nast-

jajo procesi, ki imajo svoj izvor v težnji vokalnega sistema, da ustvari novo ravnotežje.

7. Fonemi, ki v tem dialektičnem prostoru zastopajo psl. nosnike, niso podvrženi pozicijskim spremembam, kar po mojem po svoje priča za to, da so tod bili dolgo ohranjeni nazalni vokali.

8. Diftonga tipa i^o, u^o se ne občutita več povezana z $\hat{e}$ in $\hat{o}$, iz katerih sta nastala, temveč sta v nekem pogledu nevtralna med e, o in i, u oziroma »visita«. Zato je razmeroma pogost njihov prehod v i in u .

9. Govori, ki so v tem pasu izgubili stara dolga i in u , so navadno ustvarili nova i in u iz sosednjih najbližjih fonemov (i^o, u^o). Enako se je zgodilo, če je govor zaokrožil dolgi a v φ . Tudi tedaj sistem ni ostal brez a , ampak si ga je na novo ustvaril ($\varphi > a; \varphi' > a$ - ali podobno).

10. Dva enaka sistema dolgih vokalnih fonemov na teritorialno oddaljenih dialektičnih področjih še ne pričata o tem, da sta taka dva govora med seboj ožje genetično povezana. Pri podrobni preiskavi se namreč pokaže, da je sistem v obeh govorih sicer isti, njegova provenienca pa različna. Zato je med njima velika razlika v frekvenci in distribuciji posameznih sicer v obeh sistemih enakih dolgih vokalnih fonemov.

Résumé

Dans son étude «*Les systèmes des phonèmes vocaliques longs dans les dialectes slovènes*», dont la première partie est publiée dans ce cahier, l'auteur présente 27 systèmes de phonèmes vocaliques longs dans les dialectes slovènes du nord-ouest, en essayant d'expliquer leurs origines. L'auteur pense avoir inclu tous les systèmes fondamentaux des phonèmes vocaliques longs dans ces dialectes slovènes où $\hat{e}$ et $\hat{o}$ du slave commun se sont développés, dans des syllabes longues, en ie, uo . Il arrive à des conclusions très intéressantes:

On s'aperçoit que presque tous les systèmes des phonèmes vocaliques longs dans la zone dialectale susmentionnée sont de forme *triangulaire*. Même là où le développement $a > \hat{a}$ a provoqué la formation d'un système *quadrilatéral*, on se rend compte que celui-ci est *instable* et qu'il reviendrait facilement à la forme triangulaire; dans la plupart des cas, il l'a en effet déjà atteinte, grâce à divers regroupements et développements subséquents. D'après l'opinion de l'auteur, la forme triangulaire du système des phonèmes vocaliques longs est, du moins dans cette zone des dialectes slovènes, celle qui est normale.

Certains processus dans le développement des phonèmes vocaliques longs sont sans aucun doute liés au système, ils résultent du fonctionnement du système. Quand un développement phonétique produit une modification qui détruit la stabilité d'un système des phonèmes vocaliques, ce système y réagit

comme un ensemble qui s'efforce de retrouver sa stabilité au moyen de nouveaux développements, regroupements et mutations.

L'auteur pense que dans la formation de certains systèmes vocaliques le rôle décisif a été joué par des emprunts de l'allemand et du frioulan, qui ont contribué à l'émancipation de certaines variantes de position des phonèmes vocaliques, et à leur transformation en phonèmes autonomes.

Les systèmes sans *i* et *u* longs sont rares. Si certains parlars ont perdu *i* et *u* longs par suite de l'abrègement, ils ont pour la plupart créé des nouveaux *i* et *u* longs à partir des phonèmes voisins les plus proches ($i^o < \hat{e} > i$, $u^o < \hat{o} > u$).

Il n'y a pas de parler qui n'ait dans son système un *a* long. Si le parler avait perdu son *a* ancien à cause de l'évolution $a > \hat{a}$, il créa un nouveau *a* long soit par dénasalisation $\hat{a} < \epsilon$ en *a*, soit par la diphtongaison et l'ouverture des anciens *e* et *o* prétoniques en *a* ($e^i > i\epsilon - > ia$; $o^i > uo - > ua$), soit encore par l'allongement de $\hat{a}$ brièvement accentué en *a* long (brât).

Le nombre des *e* et des *o* (l'auteur y ajoute aussi les diphtongues *ie*, *uo*, *ie*, *uo*) varie d'un système à l'autre de cette zone dialectale, de 1 à 3. Si un système possède 3 qualités de cet ordre, une des celles-ci est d'habitude une diphtongue ($e - \epsilon - \epsilon a$; $o - o - o a$), afin que la distance d'articulation et la distance acoustique soient plus grandes et mieux ressenties. Quand cependant toutes les trois qualités sont monophongues ($e - \underline{e} - \epsilon$; $o - \underline{o} - o$) la différence entre elles est petite et à peine perceptible. Dans de tels systèmes on observe la tendance vers l'élimination de l'une ou de l'autre de ces qualités, ou vers la contraction de deux qualités en une seule (Kranjska gora).

Les parlars avec un système monophongue de phonèmes vocaliques longs y sont très rares; là où ils existent, ils sont récents et ils tirent leur origine des systèmes monophongues—diphtongues plus anciens (Rezija, Zgornji Rož, Kranjska gora).

Les diphtongues i^o , $u^o < \hat{e}$ et $\hat{o}$ ont perdu la liaison avec les voyelles des groupes *e* et *o*. C'est pourquoi ils se transforment aisément en *i* et *u* longs.

Les reflexes pour les anciennes nasales ne présentent, contrairement aux reflexes pour $\hat{e}$, *e* et *o*, presque nulle part sur ce territoire (à l'exception de Rezija!) des variantes de position, ce qui atteste, d'après l'avis de l'auteur, que leur prononciation nasale s'est conservée très longtemps.

L'auteur a réussi à découvrir sur le terrain des phases d'évolution intermédiaires entre le système des phonèmes vocaliques longs vénétien (parlars de Ter, de Nadiža, de Brda), qui est très archaïque, et les systèmes de Rovte et de Cerklje, ainsi que celui de la vallée de la Soča, qui sont, quant à l'évolution, très éloignés du premier.